

як спеціальні міри (форми) цивільно-правової відповідальності виконують, спонукаючи боржника до належного виконання зобов'язання, стимулюючи функцію і спрощують здійснення компенсаційної функції тим, що не потребують доведення, виступаючи певною грошовою сумою чи певним майном, що може бути навіть заздалегідь передане потерпілому, наприклад, кредитору при встановленні завдатку.

Згідно з ст. 571 ЦК втрата завдатку або його повернення і додаткова сплата суми в розмірі завдатку або його вартості є правовими наслідками порушення зобов'язання, забезпеченого завдатком. У зв'язку з цим, на наш погляд, ст. 611 ЦК, котра перелічує правові наслідки порушення зобов'язання, слід доповнити таким наслідком, як втрата завдатку або його повернення і додаткова сплата суми в розмірі завдатку або його вартості.

Крім того, ч. 2 ст. 571 ЦК треба доповнити положенням, відповідно до якого втрата завдатку чи його повернення в подвійному розмірі і відшкодування збитків не звільняють боржника від виконання зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором. За такого формулювання у правовому механізмі завдатку чітко проглядатиметься стимулююча функція цивільно-правової відповідальності, що дозволяє застосовувати його для забезпечення виконання зобов'язань, і одночасно на свій розсуд сторони можуть обмежити відповідальність сумою завдатку, зарахувавши його як відступне, чим припинити зобов'язання.

Враховання цієї пропозиції законодавцем поряд із положеннями ст. 622 ЦК, відповідно до якої сплата неустойки та відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, не звільняють боржника від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, підкреслить однакову юридичну природу останніх як спеціальних мір (форм) договірної цивільно-правової відповідальності.

Д. Задихайло, доцент НЮА України

Мобілізаційна стратегія економічного розвитку в контексті правового господарського порядку: постановка питання

За відомостями державної статистики, у 2006 р. обсяг промислового виробництва становив 100,8% порівняно з 1990 р. Водночас обсяг

виробництва сільськогосподарської продукції складає лише 63% від рівня 1990 р.¹

Не буде перебільшенням сприйняти цю інформацію як певний момент істини, у зв'язку з чим виникає логічне питання: а чи такі важливі для суспільства в цілому відбулися в ньому якісні зміни, що роблять виправданою 15-річну зупинку в кількісному економічному зростанні? (Якщо ж брати до уваги якісні, структурні зміни саме в економіці за цей час, то вони мають переважно регресний характер.) Разом з тим за останні 15 років економічне життя світу не розвивалося в напрямку наближення його до гуманістичних і альтруїстичних ідеалів, зокрема шляхом добровільного обмеження споживання невідновлюваних ресурсів, роззброєння, зменшення негативних впливів на екологію та впровадження нових надзвичайно ефективних екологічно небезпечних і ресурсномаломістких технологій, що зробили б життя людей на планеті соціально здоровим і благополучним. Ці 15 років Україна крок за кроком зменшувала свою конкурентоздатність, як загальну властивість економічного організму та втрачала потенцію до стратегій технологічного прориву на лідерський рівень.

В той же час зовнішнє середовище в найбільш широкому сенсі цього поняття змінювалося радикально. Наростання екологічних проблем само по собі перетворюється на виклик існуванню держав і народів. Йдеться не тільки про те, що частота природних катастроф зросла з 1970-х років на порядок порівняно із статистичними даними за попередній 50-річний період, ураховуючи також і кількість жертв від циклонів, тайфунів, землетрусів та повеней. Матеріальні збитки, що спричиняють кліматичні катастрофи, також зросли на порядок і поступово наближаються до рівня інвестиційного потенціалу світової економіки. Збереження цієї тривожної тенденції у найближчому майбутньому означатиме, що всі інвестиційні ресурси мають бути спрямовані тільки на подолання наслідків екологічних катастроф, відновлення виробничих потужностей та інфраструктури, забезпечення десятків мільйонів біженців тощо².

Поглиблення геополітичного і цивілізаційного протистояння у світі дало підстави стверджувати про початок четвертої світової війни. Попри існуючі цивілізаційні розколи стрімко поглиблюються суперечності між державами «золотого мільярду» та іншим світом. Політологи констатують наявність трансформації країн-націй в держави-класи, маючи на увазі процес «пролетаризації» країн третього світу внаслідок пере-

¹ Див.: Україна відродила промисловий потенціал 1990 року // Уряд. кур'єр. – 2007. – 23 січ. – № 12.

² Див.: *Присняков В.* Фантастические зарисовки будущего могут стать реальностью // Зеркало недели. – 2006. – 16 дек. – № 48.

несення туди промисловості з країн, що формують в себе економіки інформаційно-інноваційного типу.

Разом з тим боротьба за право на одержання інноваційної, технологічної ренти як відносно нової глобально-економічної категорії, на відміну від природної та фінансової ренти, отримала назву «силіконових війн». Їх змістом є боротьба за доступ до високих технологій, що забезпечують економічні можливості розвитку та потреби оборони¹. Розкол світової економіки в цьому контексті означає її розподіл на країни, які одержують інноваційну ренту на підставі монополії, що базується на праві інтелектуальної власності, та країни, економіки яких, навпаки, працюють з надзвичайним перенапруженням в умовах жорсткої цінової конкуренції на ринку сировини та готової продукції. З іншого боку, розміщення лівової частки виробничих потужностей в Китаї та країнах Південно-Східної Азії може привести до повернення явища виробничої ренти, яку азійські країни зможуть одержувати за рахунок монополізації масового виробництва як такого і відповідної пропозиції на світовому ринку.

Ні для кого сьогодні не є секретом надзвичайно різке зростання дефіциту енергоносіїв. На думку експертів, результатом зростання споживання енергетичних ресурсів і відповідного їх дефіциту стало формування глобального енергетичного ринку, який функціонуватиме за принципом конкуренції споживачів, а не виробників.

В той же час дослідники звертають увагу на те, що за винятком Інтернету за останні 25 років не впроваджено ніяких нових технологій, аналогічних йому за масштабом і значенням. Якщо ж з цього зробити висновок про те, що ми стоїмо на порозі нової інноваційної хвилі, то яких наслідків у глобальному масштабі слід очікувати країнам та їх національним економікам, що залишаться поза відповідних інноваційних процесів?

Відсутність власних транснаціональних корпорацій (ТНК) світового рівня і водночас створення правових та організаційних умов економічної й політичної відкритості, прозорості для зовнішніх впливів вже сьогодні має своїм наслідком для України загрозу введення зовнішнього управління².

Надзвичайна активізація сукупності світових глобальних проблем, які безпосередньо зачіпають Україну, її народ, перспективи існування нації та держави якісно змінюють усі без винятку наші традиційні уяв-

¹ Див.: Яковець Ю. В. Эпохальные инновации XXI века. – М., 2004. – С. 127–130.

² Див.: Горбулин В. Украинский фронт «четвертой мировой войны» // Зеркало недели. – 2006. – 29 июля. – № 29;

Горбулин В. «Безопасность – 2010». – Там само. – 16 дек. – № 18.

лення суспільно-економічного та політико-правового сенсу. Усвідомлення їх змісту та наслідків є сьогодні питанням суспільної етично-професійної відповідальності науковців щодо виконання свого соціального призначення.

Перелічені вектори й умови соціально-економічного розвитку світу в межах глобального господарського простору по-новому ставлять питання про забезпечення національними державами реалізації власних економічних функцій, свого соціального призначення перед своїми націями та народами. В цьому контексті, слід зазначити, що для України визначення кола її економічних функцій є питанням гострополітичним і доленосним. Адже фактично воно знаходиться в альтернативній площині: або Україна збереже свій економічний, а відтак, і політичний суверенітет за рахунок проведення потужної національної економічної політики, зокрема структурно-галузевої, інвестиційної, інноваційної, зовнішньоекономічної тощо, які, слід зазначити, знайшли своє нормативно-правове закріплення в главі 2 Господарського кодексу України (ГК України), або країна стане пасивним об'єктом світової економічної системи. В останньому випадку стан справ в економіці цілком залежатиме від стратегій тих чи інших ТНК, що мають за цим сценарієм підкорити її основні, потенційно конкурентоздатні галузі. В цьому сенсі слід підкреслити залежність певного кола економічних функцій держави від домінуючих цінностей в середовищі правлячої еліти. Або вона націлена на продаж активів, що досталися їй за безцінь в процесі так званої приватизації, ТНК, або вона має на меті формування власних промислово-фінансових груп, що ідентифікували б себе як національні, а тому користувалися б першочерговою підтримкою держави і були включені в національну економічну, зокрема промислову, стратегію. Російський досвід свідчить, що за певних умов можливі й інші варіанти, пов'язані, зокрема, із поверненням на ринкових засадах до сфери державного контролю пакетів акцій ключових підприємств у стратегічних галузях економіки. Зрозуміло, що перший варіант з наведених фактично означає втрату Україною суверенітету і не може бути свідомою, відповідальною, громадянською і науковою позицією.

Методологічного значення для з'ясування економічних функцій держави, по-перше, набуває визначення основних конкурентних переваг, притаманних національному економічному середовищу, які самі по собі визначають напрямки та характер державного втручання в економіку, що має на меті їх максимально ефективно використання. Такими конкурентними перевагами можуть бути, наприклад, дешева, але дисциплінована робоча сила, доступні, а відтак, рентабельні для видобування

джерела корисних копалин, енергоносіїв, вигідне географічне, транзитне, або природнокліматичне, положення, наявність передового науково-технічного сегменту в національній економіці тощо. Відповідно до цього фактично задається певна конфігурація промислової, науково-технічної, інноваційної, інвестиційної, зовнішньоекономічної, соціальної тощо політики держави. По-друге, визначальне значення має саме якісна стадія економічного розвитку країни у світовому еволюційному контексті. Маються на увазі стадії розвитку, такі, як, наприклад, індустріальна (її початок, розвиток або завершення), перехід до постіндустріальної, інформаційної та ін.

В цьому контексті особливо важливі перехідні етапи, коли формується нова структура економіки, нові економічні інститути, що дозволяють їй ефективно функціонувати в нових умовах. На таких перехідних етапах, гадаємо, роль держави має посилюватися. В цьому сенсі розмови про роль держави в економічній сфері як «нічного сторожа» просто недоречні.

Чітке визначення економічних функцій сучасної Української держави є принциповим для формування необхідної структури органів державної виконавчої влади, зокрема порядку взаємодії між ними. Це важливо для вирішення питань оптимізації системи, кількості і компетенції органів держави. Пропонуємо таке викладення низки економічних функцій держави:

— нормативно-правове забезпечення функціонування ринкової економіки, економічних відносин як таких через закріплення у законодавстві її основних інститутів;

— активна підтримка державою умов існування ринкових економічних відносин, включаючи забезпечення добросовісної конкуренції, рівності суб'єктів господарювання тощо;

— прямий вплив держави через механізм державного регулювання на активізацію позитивних процесів в економіці, у тому числі через стимулювання економічного зростання та важливих структурних змін;

— компенсація державою так званих «неспроможностей ринку», включаючи створення об'єктів інфраструктури, підтримання нерентабельних, але соціально важливих видів виробництва та ін.;

— збереження та розвиток державного сектора економіки, існування якого є важливим чинником забезпечення життєдіяльності суспільства, зокрема в умовах мобілізаційного періоду, введення надзвичайного та воєнного стану;

— здійснення державного впливу для забезпечення інноваційного характеру економічного розвитку країни;

— забезпечення української економіки як такої та національного товаровиробника найбільш вигідними й перспективними умовами інтеграції в світову господарську систему;

— забезпечення національного та державного економічного суверенітету, економічної безпеки, а також соціальної спрямованості економіки;

— забезпечення належності ключових економічних активів, прямо чи опосередковано, до сфери економічної влади над ними з боку українського народу.

Слід зазначити, що проблематика визначення економічних функцій держави ускладнюється і через те, що Конституція України не містить окремого розділу, присвяченого системному конституційно-правовому регулюванню економічних відносин, який логічно і мав би визначити роль та місце держави в функціонуванні економічної системи. Не менш важливим, ніж визначення кола економічних функцій держави, є визначення проблеми відповідного правового режиму їх забезпечення. Саме адекватне визначення умовної тріади категорій — «система сучасних економічних функцій держави» — «адміністративно-господарський механізм їх забезпечення» — «правовий режим функціонування такого механізму» — це і є основні складові механізму економічної політики держави.

Саме з'ясування відповідності правових режимів взаємодії держави та суб'єктів господарювання особливо в умовах конституційного принципу економічної багатоманітності, з одного боку, а з другого — в умовах накопичення негативних чинників в економічному та політичному зовнішньому й внутрішньому середовищах, вимагають особливої уваги наукової спільноти.

ГК України не обминає цього питання, адже його розділ VIII «Спеціальні режими господарювання» присвячений регулюванню господарської діяльності в умовах встановлення відповідних статусів окремим територіям, зокрема ВЕЗ, ТПР, виключній (морській) економічній зоні, державному кордоні та іншим охоронним зонам, або в окремих галузях народного господарства, або в окремих надзвичайних умовах, що потребують мобілізації ресурсів на їх нейтралізацію.

Саме необхідність уведення спеціального режиму господарювання як одного з компонентів, мобілізаційного механізму реакції держави на несподівані загрозили події має певне законодавче забезпечення. Так, крім низки конституційно-правових норм, що передбачають уведення в країні відповідних режимів функціонування суспільно-економічного життя, та ГК України, прийнято закони України «Про правовий режим воєнного стану», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про

правовий режим надзвичайного стану», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації».

Усі надзвичайні правові режими, що мають уводитися в країні або на частині її території, є передусім, реакцією держави на конкретний очевидний своїм негативом чинник, що має досить різноманітну природу, але може бути подоланим, нейтралізованим, або його дію може бути істотно мінімізовано за рахунок термінових мобілізаційних зусиль держави та суспільства.

Слід звернути увагу на вкрай недосконалий механізм реалізації названих законів, що передбачений їх змістом. За винятком вилучення майна підприємств, установ та організацій різних форм власності, а також громадян, що має певну врегульованість, зокрема у ст. 353 ЦК України, безпосереднього правового механізму використання виробничих потужностей підприємств недержавної форми власності, включення їх до мобілізаційних планів, а в широкому сенсі — до системи функціонування надзвичайних заходів фактично не існує. Так, ст. 10 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» передбачає мобілізацію ресурсів підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, зміну режиму їх роботи та профілю виробничої діяльності в межах, необхідних для проведення аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт. Стаття 17 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» також передбачає мобілізацію та використання ресурсів підприємств установ та організацій незалежно від форм власності для відвернення небезпеки і ліквідації надзвичайної ситуації і такий захід, як право змінювати режим роботи підприємств, переорієнтація їх на виробництва необхідної в умовах надзвичайного стану продукції тощо.

Слід визнати, що серед низки названих законів Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» є найбільш деталізованим і інструментально забезпеченим зважаючи хоча б на наявність в ньому розділу IV «Обов'язки підприємств, установ і організацій та громадян, щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації», проте і його господарсько-правовий блок потребує докладного вивчення і вдосконалення. Але, якщо розглянути реалізацію економічних функцій і завдань держави не в тимчасово екстраординарному контексті, а в стратегічній перспективі, що, втім, може мати наслідки не менш чутливі і значущі, ніж в першому випадку, то попит з боку державного менеджменту саме на стратегії довготривалого економічного розвитку на мобілізаційній основі має швидко актуалізуватися. В цьому сенсі треба констатувати існування в економічній літературі поділу економічних стратегій на ліберальні, регульовані та мобілізаційні.

Ліберальні стратегії в загальному сенсі передбачають, що економіка держави стає все більш відкритою для вільного руху товарів і капіталів. У свою чергу регульована економіка визначається за фактом встановлення державою контролю за рухом товарів і капіталів. У разі ж необхідності забезпечити виживання держави через пряме втручання у виробничі стосунки, зовнішньоекономічні зв'язки стратегія держави визначається як мобілізаційна¹.

Слушним є підхід політологічної науки, що пов'язує економічні стратегії з категорією «тип розвитку». Останній визначається в контексті історичної тенденції, що характеризує співвідношення між потребами і умовами розвитку суспільства².

З огляду на це саме мобілізаційний тип розвитку формується як спосіб розвитку в умовах дефіциту необхідних для розвитку ресурсів (фінансових, інтелектуальних, часу, зовнішньополітичних можливостей тощо) та/або у разі випередження виникаючих перед соціумом завдань ступеню зрілості внутрішніх чинників або суб'єктів розвитку (та/або в ситуації комбінації цих чинників)³. Відповідно до цього пріоритет потреб оборони та дефіцит часу для реалізації завдань розвитку, що зумовлені зовнішніми відносно системи імпульсами модернізації (що визначає наздоганяючий характер системи) визначає необхідність форсованих темпів розвитку, що в свою чергу зумовлює його неорганічний, вимушений характер⁴.

Стратегії мобілізаційного розвитку у поширених уявленнях зазвичай пов'язуються із форсуванням економічного розвитку в умовах підготовки та участі у Другій світовій війні, зокрема СРСР, Німеччини, Японії та ін. Але, по-перше, треба чітко усвідомлювати, що економіки США, Великої Британії та інших країн, котрі були учасниками військових операцій, функціонували за класичними стандартами мобілізаційної економіки з утворенням органів державної влади у сфері управління цілими галузями економіки, в тому числі через визначення умов господарських договорів, що уклалися, а також органів з регулюючими повноваженнями щодо економіки як такої. По-друге, слід урахувувати, що досвід запровадження мобілізаційної стратегії функціонування економічних процесів, зокрема у США, було започатковано президентом

¹ Див.: *Ведута Е. Н.* Стратегия и экономическая политика государства – М., 2003. – С. 22.

² Див.: *Гаман-Голутвина О. В.* Политические элиты России: Вехи исторической эволюции. – М., 2006. – С. 33.

³ Див.: Там само. – С. 35.

⁴ Див.: *Гаман-Голутвина О. В.* Вказ. праця. – С. 35.

Ф. Д. Рузвельтом в межах політики так званого «нового курсу». Світовий досвід використання можливостей мобілізаційних стратегій було широко застосовано і в післявоєнні часи, найбільш виразно у Франції та Японії. В цьому контексті треба зауважити, що нав'язування світу ліберальних моделей побудови національних економічних організмів не є імперативом для самих розвинутих країн, котрі в першу чергу прагматично ставляться до проблеми забезпечення власного економічного лідерства і відповідно систематичності одержання різного роду переваг від взаємодії з більш слабкими контрагентами — національними економіками. В той же час усі відомі національні мобілізаційні моделі спираються на твердження, згідно з яким повна лібералізація світогосподарських зв'язків гальмує процеси становлення національної економіки в період її трансформації, перешкоджає формуванню економічного потенціалу країни і перекриває її можливості входження до світового економічного простору на паритетних засадах¹. Слід погодитись із думкою, що сьогодні Україна розвивається за моделлю «саморозвитку» капіталізму, котра за визначенням не розрахована на стратегії економічного прориву². В цьому сенсі досягнення високих показників економічного розвитку є умовою необхідною, але без урахування вимог до якості розвитку явно недостатньою для забезпечення стратегічних економічних та соціально-політичних інтересів України з огляду на те, що нині розрив у рівнях розвитку домінуючих країн такий, що шанси інших зводяться до набуття статусу обслуговуючої сторони. За таких умов країна, що прагне до успіху, просто приречена на застосування мобілізаційної моделі економічного розвитку, яка має своїм підґрунтям економічний націоналізм³.

Виникає питання щодо органічності мобілізаційних стратегій системи, в першу чергу конституційно-правових цінностей українського суспільства.

Слід зазначити, що саме Конституція України містить низку принципів положень, котрі мають бути покладені в основу функціонування і розвитку суспільства і держави та їх взаємостосунків, а відповідно і правового регулювання таких суспільних відносин. До принципів положень, так би мовити, першого порядку, треба, гадаємо, віднести такі норми: ст. 3 — що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість

¹ Див.: *Татаренко Н.* Економічний націоналізм як методологічна основа мобілізаційної моделі розвитку // *Економіка України.* – 2003. – № 9. – С. 19.

² Див.: Там само. – С. 20.

³ Див.: Там само.

діяльності держави; ст. 15 — що закріплює політичний, економічний та ідеологічний плюралізм як засади, на яких ґрунтується суспільне життя в Україні (*зауважимо, що відносно економічного плюралізму ні Конституція, ні інші нормативно-правові акти не містять вказівки на пріоритети, наприклад, приватної власності в структурі речових прав на фактори та засоби виробництва, але чомусь саме таке сприйняття стало мало чи не аксіоматичним*); ст. 17 — щодо захисту суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, що є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу (*зауважимо, що положення цієї норми не увійшли до переліку конституційних основ правового господарського порядку — ч. 2 ст. 5 ГК України, що не є логічним*); ст. 16 — щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду Українського народу, що є обов'язком держави; ст. 13 — щодо власності, яка зобов'язує і не повинна використовуватись на шкоду людині і суспільству, а також що держава забезпечує соціальну спрямованість економіки тощо.

Названі конституційно-правові положення перебувають із іншими принципами, що зафіксовані в Конституції України і тим більше в ЦК і ГК України, у складних системно-ієрархічних взаємовідносинах. Надзвичайно складна природа системно-структурних зв'язків між загальноправовими, міжгалузевими та галузевими принципами права, між принципами публічного та приватного права, між принципами, що визначають спрямованість правового регулювання економічних, соціальних, політичних відносин і навіть відносин, що виникають у сфері духовного життя, визначає спільну потребу в одержанні певного правового алгоритму встановлення пріоритетів.

Цікаво, судова практика Верховного суду США в напрямку розв'язання проблеми конкуруючих цінностей висунула доктрину «переважних прав і свобод», згідно з якою окремі права і свободи, гарантовані Конституцією США, визначаються як більш вагомі порівняно з іншими, і відтак, розглядаються як такі, що мають пріоритет стосовно останніх¹. Конституційний суд Німеччини в низці своїх рішень також спробував визначити певний правовий базис, на якому можна було б побудувати ієрархією переважних прав і свобод². При цьому зазначається, що як би не були впливовими ідеї, зокрема свободи підприємництва, вони програють зіткнення з іншою ідеєю, що підкреслює важливість соціального забезпечення і необхідності законодавчого втручання з

¹ Див.: Денніс Ллойд. Ідея права. – М., 2002. – С. 187.

² Див.: Там само. – С. 188.

метою створення належних умов для досягнення суспільством загального добробуту¹. І дослідники з Франції підтверджують існування названої проблеми, констатуєючи, що у відносинах між різними загальними принципами права існує ієрархія значущості. Так, все, що стосується суспільного порядку, вважається таким, що має пріоритет над приватними інтересами². Отже конституційні основи правового господарського порядку, визначені в п. 2 ст. 5 ГК України, і фактично, і юридично означають, що такий порядок, його правова конфігурація мають визначатися не тільки положеннями ст. 6 ГК України («Загальні принципи господарювання»), і тим більше не тільки положеннями ст. 3 ЦК України «Загальні засади цивільного законодавства», а значно більш складною і певною мірою суперечливою системою юридично закріплених суспільних цінностей.

В цьому сенсі доцільно звернути увагу на те, що як і конституційний принцип економічної багатоманітності не містить формули суспільноприйняттого поділу її складових за питомою вагою або за пріоритетами, так і визначення у п. 1 ст. 5 ГК України правового господарського порядку як оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів не містить будь-якої жорстокої фіксації співвідношення цих компонентів. (Можна зауважити лише посилання на положення ст. 6 ГК України, в якій зафіксовано принцип обмеження державного регулювання економічних процесів, але прикрі вади законодавчої техніки його викладення дають підстави прогнозувати подальше його вдосконалення і за формою, і за змістом.)

Таким чином, законодавство України, в першу чергу Конституція, сьогодні (не враховуючи міжнародно-правові зобов'язання у зв'язку із планами вступу до СОТ) не суперечить можливостям впровадження мобілізаційних стратегій економічного розвитку, що має бути використано в інтересах українського народу.

¹ Див.: Денніс Ллойд. Вказ. праця. – С. 228.

² Див.: Бержель Ж. -Л. Общая теория права / Под общ. ред. В. И. Даниленко: Пер. с франц. М., 2000. – С. 185.